

Balla Loránd

„A nemzetiségi kérdés, voltaképpen nyelvkérdés”

A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület kulturális stratégiái egy soknemzetiségű városban

A 19. század utolsó harmadában Magyarországon a társadalmi modernizációval egyidejűleg a magyar kormányok belekezdték egy sor intézkedésbe, amelyek az ország nemzetiségi arányait voltak hivatottak megváltoztatni. Az ország lakosságának körülbelül felét törvényileg folyamatosan korlátozták nyelvi-kulturális jogai gyakorlásában.

A 20. század eleji Magyarországon Temesvár volt az ország egyik regionális központja, melyben a magyar népcsoport nem alkotott többséget a lakosságon belül. Magyarország déli részén a hazai németség egy évszázadon keresztül sikeresen hozott létre egy fejlett ipari, kereskedelmi és pénzügyi központot, melynek gazdasági és szellemi életében a vezető pozíciókat töltötte be.

A kiegyezés utáni években Temesvár valahol középtájon helyezkedett el a magyarországi városok rangsorában. Az 1880-as évektől megindult modernizáció alapvető változásokat idézett elő a város népességszámában, valamint nemzetiségi és felekezeti összetételében. A város lakossága harminc év leforgása alatt lényegében megkétszereződött. Míg 1880-ban csupán 33 694-en éltek itt, a századfordulón Temesvár már az ország regionális központjai közé emelkedve 1910-ben elérte a 68 471 fős népességet.¹ A nagy ütemű modernizáció egyik velejárója volt a városba való bevándorlás, így az 1890-es népszámlálás szerint a lakosság körülbelül 50%-a más megyében született. A város vonzáskörzetéből, a nemzetiségi többségű környező megyékből, valamint a fővárosból is érzékelhető az intenzívebb beáramlás. Kiemelkedő a bevándorlók között az abszolút többségben románok lakta Krassó-Szörényben születettek száma (3248 fő), továbbá a torontáliaké (2785 fő) és a fővárosiaké (2397 fő). Az Arad megyei születésű lakosok száma is viszonylag magas (1576 fő), illetve az átlagnál magasabb számban voltak jelen a Csongrád megyei születésű lakosok is (284 fő). A többi vármegye lakói ennél sokkal kisebb arányban képviselték magukat. Végül pedig viszonylag nagy számban találunk a Monarchia nyugati részén született lakosokat (1075 fő), közülük a legtöbben Alsó-Ausztriából származtak. Ezenkívül a népszámlálás idején 256 külföldi állampolgár is tartózkodott a városban.²

¹ Vö. Csomós 2009: 100–101.

² Népszámlálás 1891: 29, 37.

A népszámlálás lajstromai nem adnak lehetőséget a népáramlás megyén belüli irányainak egyértelmű meghatározására, valószínűsíthető azonban, hogy a vándorló megyei lakosság nagy része Temesvár városát célozta meg. A város 1880–1890 között 18,5%-os növekedéssel számol, ekképpen 1890-ben a lakosság 50%-a Temes megyén kívül született. Ismeretes, hogy a dualizmus kori népszámlálások a lakosság anyanyelvét vették alapul a nemzetiség meghatározásánál, így nehéz pontosan kimutatni a város etnikai összetételét, azonban bizonyos tendenciákat így is ki lehet következtetni a népszámlálás kérdőíveiből.

Noha a város német ajkú lakosságának dinamikája kisebb növekedést mutat a magyarokéhoz képest, 1880–1910 között mégis körülbelül 57%-kal nőtt, majd pedig az 1930-as évekig megtartotta demográfiai többségét a német az egyéb népcsoportokkal szemben.³ Míg 1880-ban a német lakosság 56,6%-át képezte a város összlakosságának, addig 1910-re arányuk 43,6%-ra apadt. Kiugró növekedést mutatott ehhez képest a magyar lakosság, aminek összetett okai voltak. A fenti időintervallumban a magyar népesség 22%-ról 40,5%-ra nőtt. A román anyanyelvű lakosság száma 1880-tól alapjában véve megkétszereződött 1910-ig, aránya azonban az összlakosságon belül visszaesett 10%-ról 9,5%-ra. Végül a szerb lakosság 60%-os növekedést mutat, mindeközben arányuk a városban 5%-ról visszaesett 3,5%-ra. Amennyiben nem vesszük figyelembe a nyelvtudás minőségét és megbízunk az 1890-es népszámlálás adataiban, a temesvári szerbek 43,95%-a, a németek 40,12%-a, a románok 26%-a tudott kommunikálni valamilyen szinten magyarul.⁴

A felekezeti megoszlás 1890-ben a következő képet mutatta: 68,1% római katolikus, 1,53% görög katolikus, 12,19% görögkeleti, 2,81% evangélikus, 2,81% református, 12,21% izraelita hitvallású volt. A város foglalkozási szerkezete jelzi a modernizáció irányát, így 1890–1910 között az iparban alkalmazottak aránya 19%-ról 39%-ra, a közszolgák és szabad foglalkozásúaké 7,4%-ról 10,4%-ra, a hiteléletben dolgozóké 4,8%-ról 10,3%-ra, a közlekedésben foglalkoztatottak aránya pedig 5,6%-ról 9,5%-ra nőtt.⁵

Dél-Magyarország városainak nemzetiségi összetétele hasonló képet mutat a temesvárral, így a Temes megyei városokban Versec törvényhatósági jogú városban és Fehértemplom rendezett tanácsú városban anyanyelvük szerint 50% körüli német többség élt, 30%, illetve 17% szerb kisebbséggel. A magyarok aránya 14%, illetve 10% volt. Torontál megye rendezett tanácsú városaiban a szerb nemzetiség aránya dominált: Pancsován a megyeszékhelyen 40% körüli aránnyal, Nagybecskerekén 34%-kal, Nagyikindán pedig abszolút többséggel, 52%-kal.⁶ Pancsován jelentős (35%) német kisebbség élt, a másik két városban pedig 35, illetve 22 %-nyi magyar és 26%, illetve 21% német. Végül pedig Krassó-Szörény két rendezett tanácsú városában, Karánsebesen, a dél-magyaror-

³ Munteanu–Munteanu 2002: 150–151.

⁴ Népszámlálás 1891, 1900, 1910.

⁵ Munteanu–Munteanu 2002: 165.

⁶ Kókai 2000: 162–192.

szági románok spirituális központjában a románok 49%-os többségben voltak a 30%-os német és a 17%-os magyar kisebbséggel szemben.⁷

Amennyiben Dél-Magyarország népességi megoszlását regionálisan (tehát nem megyénként) nézzük, a helyzet megváltozik, a régió etnikai térképe a következő: a keleti részben (Krassó-Szörény és Temes megye keleti része) homogén blokkot képeztek a románok, a régió nyugati felét (Torontál és Temes egy része) a nemzetiségek keveredése jellemezte, az északnyugati részen egy relatív többségű német, a délnyugati részen pedig egy viszonylag egységes szerb tömbbel. 1910-ben az akkor 1 582 133 népességű régió 15,3%-át képezte a magyar lakosság. Többségben voltak a románok 34,7%-kal, a németek aránya 24,5%, a szerbek pedig 18%. A fennmaradó 4,5% a szlovák, bolgár, cseh, karasován, horvát és ruszin nemzetiségekből tevődött össze.⁸ A fenti adatokból egy meglehetősen heterogén lakosságú országrész tárul elénk, ahol a románok tették ki a relatív többséget. A magyar lakosság nagy része városon élt, azonban egyikben sem alkotta a többségi etnikumot.

Az alábbi tanulmányban bemutatom, hogy a helyi és az országos hatalom kulturális asszimilációs törekvései hogyan jelentek meg egy civil egyesület működésében. Megvizsgálom továbbá, hogy Temesvár városának különböző nemzetiiségei milyen szerepet játszottak az egyesület működésében. Az egyesület tagsági összetételének segítségével választ keresek arra, hogy kik és milyen szándékkal támogatták annak céljait, ezáltal nyíltan kimutatva lojalitásukat a magyar állameszme iránt.

A korszak politikai hatalma is felismerte, hogy az ország városai a nyelvi-kulturális asszimiláció műhelyei, „a magyar nemzet szupremációjának biztosítékai”.⁹ Így a természetes magyarosodás, illetve az irányított asszimiláció elsősorban a városokban kibontakozó folyamatként jelent meg. Míg az első esetében az urbanizáció képezte a leghatékonyabb mozgatórugót, a kulturális asszimiláció hatékonysága bizonyos alfabetizációs szintet feltételez. A vármegyei hatalmi elit minden megnyilvánulást támogatott, amely sikerrel fel tudta kelteni a nemzetiségiek figyelmét a magyar nyelv és kultúra iránt.¹⁰ Azonban az iskolázottsági szint egyenlőtlen volt Magyarország nemzetiségei körében. Országos viszonylatban mély volt a szakadék egyrészt a katolikus németek és magyarok, másrészt a görögkeleti szerbek, illetve a görögkeleti és görög katolikus románok között. 1880-ban 57%-kal a németeknél volt a legnagyobb az írni-olvasni tudók aránya, s egyben a német volt az egyetlen etnikum, mely átlépte az 50%-os alfabetizációs határt, a magyarok e téren 44,4%-on álltak ekkor. A mutató 1910-re a néme-

⁷ Kókai 2000: 162–192.

⁸ Kókai 2000: 162–192.

⁹ Hanák 1974: 529.

¹⁰ 1902-ben a Délvidéki Nemzeti Szövetség igazgatóságán Perényi Adolf főreáliskolai tanár fölvetette a magyar nyelvű tanfolyamok létrehozásának ötletét az idegen ajkú polgárok körében. A választmány kételkedéssel fogadta az ötletet, ám mégis megszervezte a tanfolyamot, amelyre végül meglepően sokan jelentkeztek (Bellai 1904: 62–64).

teknél 70,7%-ra, a magyaroknál 67,1%-ra nőtt. Az alfabetizációs szint másik végén helyezkedtek el a szerbek, akiknek 1880-ban 18,9%-a tudott írni-olvasni. 1910-re ők mutatták a leglátványosabb növekedést, amikor az írni-olvasni tudók aránya meghaladta az 51%-ot. A legalacsonyabb a románok alfabetizációja volt, hiszen 1880-ban 9,2%-uk tudott írni-olvasni, míg 1910-ben is csak 28,2%-uk.¹¹

Az asszimilációs folyamat leghatékonyabban az oktatás területén zajlott. A 19. század hetvenes éveitől törvények sokasága célozta meg a magyar nyelv szupremációjának biztosítását, elsősorban az oktatásban. Lokális szinten a helyi hatóság még 1874-ben elrendelte, hogy a tantárgyakat német és magyar nyelven oktassák, azonban felelni az órákon kizárólag magyarul lehetett. Noha több német tanult a városban, 1890-ben egy helyi rendelet kimondta, hogy németül csupán a német nyelvet mint tantárgyat taníthatják.¹²

Amennyiben megvizsgáljuk a Borovszky-féle monográfiában 1914-ben megjelent, Bellai József városi tanácsos által Temesvár közoktatásügyéről írt jelentést, a következő kép tárul elénk: Temesvár 80 tanintézetében, az óvodáktól a hittani főiskoláig összesen 11 253 gyermek és fiatal tanult. 6473 tanuló német anyanyelvűnek vallotta magát, 5885 magyarnak, 1166 románnak, 632 pedig szerbnek. Az összeírás szerzője büszkén jelentette: „a magyarosodás ez iskoláink útján mennyire terjed, kitűnik abból, hogy a múlt tanévhez képest, 460 tanulóval több vallotta magát magyar anyanyelvűnek”.¹³ Ha hiszünk ezeknek a számoknak, az éves 4,5%-os asszimilációs arány a gyerekek és fiatalok körében nagynak számít. Tovább folytatva gondolatmenetét, Bellai kijelenti:

„[az] aránylag rövid idő alatt lefolyt céltudatos kultúrmunkát mindenkor és mindenben siker koronázta, úgy hogy a felső oktatást nem tekintve, alig van tudományos, népnevelési és nemzeti közművelődési intézmény, mely Temesváron meg ne honosult volna. Ennek a sikernek köszönhető, hogy városunkban, a hol a múlt század ötvenes éveiben a lakosságnak csak 12%-a volt magyar, de még 1881-ben is csupán 43% tudott magyarul, ott ma már 70%-nál többen beszélnek és használják a magyar nyelvet.”¹⁴

Huszonöt év távlatában a szerző szerint 1880 körül a város lakosságának csupán mintegy 40%-a beszélt magyarul. Ezért ebben az időszakban a helyi hatóságok a civil szervezetek támogatásával próbálták felgyorsítani a magyar nyelv elsajátítását (kiszélesítve általuk a célközönséget a magyarul nem beszélő felnőttek irányába is), a kulturális asszimilációt, ami lényegbevágó lépésnek számított a teljes beolvadás felé.

Beksics Gusztáv, a magyar liberális nacionalizmus ismert ideológusa szerint az asszimilációs folyamatban egy meghatározott irányvonalat érdemes követni:

¹¹ Nagy 2002: 54.

¹² V. Windisch 1964: 651.

¹³ Bellai 1914.

¹⁴ Bellai 1914.

a felszínes tömeges beolvasztás helyett inkább az irodalom, a tudomány, az ipar és a kereskedelem célzott magyarosítása vezethet kézzelfogható sikerekre. E célt leginkább a városi németek elmagyarosítása által vélte elérhetőnek, akik a legkisebb ellenállást fejtették ki a magyar állameszmével szemben. S mivel a németek nagy része városon élt, az asszimiláció e fázisát városi folyamatként látta Beksics. A város volt szerinte a leghatékonyabb természetes asszimilációs mozgatóerő.¹⁵ A városi asszimilációs folyamattal kapcsolatban egyébként Beksics a következő nézetet vallotta: Magyarország annak köszönhetné vegyes dualizmus kori nemzetiségi összetételét, hogy az országban nem alakult ki egy, a nyugati országokéhoz hasonlóan fejlett középkori városhálózat, amely képes lett volna magába olvasztani a vidéken élő nemzetiségeket. Beksics elképzelése szerint az ország területén tizenkét „magyar” város tervszerű kiépítésére lett volna szükség: „Egy tucat nagy és magyar város biztosabban fenntartja a magyar nemzetet [...]. S a város nemcsak konzervál [...], hanem fejleszt is.”¹⁶ Ezek valóságos „magyar kultúrájú központok” lettek volna, amelyek intenzív iparosodásuknak, s az ennek hatására kialakuló mobilitásnak köszönhetően alkották volna a leghatékonyabb természetes beolvasztó erőt. Ezek a magyar központok Beksics szerint a Felvidéken Pozsony, Kassa és Trencsén, Erdélyben Kolozsvár, valamint a dél-erdélyi városok: Brassó, Nagyszeben és Gyulafehérvár, a Partiumban Arad, Nagyvárad és Máramarosziget, Dél-Magyarországon pedig Temesvár és Lugos lettek volna.¹⁷ A folyamat első lépéseként ezeket a városokat kellett volna magyar többségűvé alakítani.

A fenti elképzelésekkel szemben azonban a nemzetiségi megoszlás tekintetében Szeged tűnt a Dél-Alföld legerősebb „magyar” centrumának, s a 20. század eleji nemzetiségi mozgalmak megélénkülésének köszönhetően a Tisza-parti várost szánták az idegen ajkú Délvidék magyarosítási hídfőjének, így nem lehetett véletlen, hogy a regionális elsőbbségért vívott harcban inkább Szegedet pártolták a „német” Temesvárral szemben.

E törekvések folyamatába illeszkedik többek közt Szeged küzdelme a századfordulót követően egy állami egyetem alapításáért, amely a szegedi elit szerint városukat illette volna meg leginkább. Ezzel kapcsolatban így érvel Striegl József szegedi hírlapíró: „a szóbajöhető vidéki empóriumok közül Debrecen egy magyar tenger kellős közepén áll, Temesvár most is német, még Pozsony túlságosan a határon van, Bécs periferiájába esik, míg Szegedet, tudjuk, mindenfelől mossák a nemzetiségi hullámok, amelyek csak úgy kiáltanak a magyar kultúrának egy oly világitó tornya után [...]”¹⁸ A város így is igen fontos „kulturumunkát” végez a déli országrészen – még akkor is, ha egy temesvári cikkíró a *Buda-pesti Hírlap*ban megjegyezte: „vonzereje csak Torontál és a Bácska felső részére

¹⁵ V. Windisch 1964: 657.

¹⁶ Beksics 1883: 45–48.

¹⁷ Beksics 1883: 48.

¹⁸ Striegl 1910.

hat ki”.¹⁹ Ezzel szemben Striegl véleménye szerint a „Délvidék megmagyarosításának legtermészetesebb középpontja Szeged”, melynek iskoláiba még a Temesvár közeli német szülők is viszik gyerekeiket a magyar nyelv elsajátítása végett.²⁰

A két város regionális elsőbbségért folytatott vetélkedésének egy másik epizódja a közművelődés terén zajlott le. A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület (TMNTE) 1885-ben tartott közgyűlésén felmerült az a lehetőség, hogy a délvidéki megyék erdélyi és felvidéki mintára létrehozzák temesvári székhellyel a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületet (DMKE).²¹ Hat évvel később a TMNTE szervezésében Temesváron tartott, kongresszusnak beharangozott „közművelődési értekezleten” a jelenlévők még mindig nélkülözhetetlennek tartották a DMKE alapítását, azonban az időközben megkezdődött országgyűlési választások lekötötték az államapparátusban tevékenykedő tagok idejét, illetve a lokális politikai elit képviselőit körültekintőbb lépésekre kényszerítették „e hazafias ügyben”, tekintettel a nemzetiségek érzékenységeire.²²

Ez esetben a két város közti rivalizálásból Szeged került ki győztesen, s így végül 1904-ben a DMKE-t a Tisza-parti városban alapították meg. Niamessny Mihály, Temesvár volt főügyésze a DMKE 1936-os közgyűlésén tartott értekező beszédében nosztalgiával idézi fel a békebeli „nemes versengés korából való” egyesületalapítást. Elmondása szerint a „torontáliak” megkeresték Temesvár polgármesterét a regionális, délvidéki közművelődési egyesület alapításának ügyében. Szempontunkból a merev, elutasító válasz volt figyelemre méltó. Telbisz Károly polgármester szerint „Szeged legyen az Alföld gravitacionális pontja, ellenben a Délvidéken az elsőbbséget Temesvárnak követelte és e tekintetben még árnyalatokban sem tett koncessziókat”.²³ A Délvidék elnevezésen feltehetően a három bányászati megyét értette – Temest, Torontált, illetve Krassó-Szörényt, ahol a külön alakult történeti múlt folytán a kollektív lokális identitás egyfajta *regio separatum*ként tekintett saját magára, melynek Temesvár volt a tradicionális központja.

1878-ban jelent meg Grünwald Béla *A Felvidék* című broszúrája, mely ideológiai hátszelet biztosított a magyar kultúrfölényt hirdetőknél és a nemzetiségek beolvasztása híveinek. Grünwald állami szabályozással sürgette a tervszerű nemzetiségi asszimilációt, tízmillió magyar nemzetet vizionálva.²⁴ Grünwald röpirata országszerte elindította a nacionalista megmozdulások új hullámát, aminek közvetlen eredménye a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) 1882-es megalapítása volt, s a röpirat hatására országszerte alakultak nyelvterjesztő és közművelődési egyesületek a magyar nyelv és kultúra terjesztésére.²⁵

¹⁹ Striegl 1910.

²⁰ Striegl 1910.

²¹ Lendvai 1909: 56–58.

²² Lendvai 1909: 69.

²³ Niamessny 1937: 4–5.

²⁴ Szarka 1999: 69–70.

²⁵ Szarka 1999: 70.

Noha a FEMKE-vel szinte egyidejűleg jött létre, a Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület alapítói egy konkrét eseményhez kötötték az egyesület létrehozását: 1882-ben a Deutscher Schulverein²⁶ felhívást intézett a délvidéki német lakossághoz a német nemzeti öntudat felébresztésére, egyúttal a magyar oktatáspolitiká ellen. A temesvári magyar elit ezt a megnyilvánulást jogtalanának, a pángermán agitáció nyilvánvaló megmutatkozásának vélte, amit véleményük szerint csírájában el kell fojtani. Róth Nándor városi főügyész felhívása nyomán Temesváron és néhány délvidéki városban tiltakozó tüntetéseket szerveztek a Schulverein jogtalannak vélt beavatkozása ellen.²⁷

A fenti eseményeket követően Stumpfoll Ede, dr. Róna Ignác, Steiner Ferenc és Elter János temesvári német ajkú lakosok szervezésének köszönhetően 1882. szeptember 10-én megtartották a TMNTE alakuló közgyűlését.²⁸ A 150-170 fős összejevetelen Babusnik Ágostont, a temesvári takarékpénztár igazgatóját, a helyi nagypolgárság befolyásos tagját választották elnöknek. Ahol csak lehetett, a társaság folyamatosan hangsúlyozta az alapítók nem magyar származását, mindazonáltal „hazafias érzelmét” és lojalitását a magyar állameszme iránt: „az alig 42 napos egyesületnek máris 409 tagja van [...]. Az egyesületi tagoknak csupán egy ötöd része magyar nevű, a többi túlnyomó részben német nevű és német ajkú.”²⁹ Az idézett kijelentés alapján feltételezem – és a taglisták is erre utalnak –, hogy a németen kívül más kisebbség nem nagyon tódult az egyesületbe. A fenti jelenség megegyezik azzal a kiegészítés után megindult országos folyamattal, melyet Katus László a 18. században Magyarországra telepített németek asszimilációja újabb korszakának nevez. A kiegészítés után a németek részesei voltak a város modernizációjának, magyarosodásuk társadalmi felemelkedést hozott számukra, s részben a köztisztviselői szakma, az értelmiségi pályák, részben pedig az iparosodásnak köszönhetően létrejött új szakmák felé terelte életútjukat. A 19. század utolsó harmadától az asszimilálódott sváb polgárság teljes mértékben magáévá teszi a magyar állameszmet, megvédi hazája politikáját – még a német területről indított támadások ellen is, ahogyan ez kiderült a Schulverein-vita esetében is –, végül pedig saját maga is részt vesz az asszimilációs folyamatban.³⁰

A TMNTE meghirdetett célja volt a „magyar nyelv és a nemzeti közművelődés terjesztése”, elsősorban Temesváron, ám ennél szélesebb körben, Temes

²⁶ Az osztrák-német egyesület 1880-ban jött létre az osztrák nyelvtörvény nyomán, célja volt a lehető legtöbb helyen német nyelvű iskolák alapítása, a meglévők anyagi támogatása, valamint a pedagógusok bérének szubvencionálása a Monarchia területén kisebbségben élő német lakosság településein, és ahol ezt közpénzen nem lehetett megvalósítani.

²⁷ Lendvai 1909: 5–7.

²⁸ Az alakulás kapcsán született legenda szerint Brankovics György temesvári szerb görögkeleti püspök megérkezése alkalmával a városi fogadóbizottság üdvözlésére hibátlan magyarsággal válaszolt. Az esemény élénk diskurzus tárgya lett, mondván, ha a szerb püspök ilyen jól megtudott tanulni magyarul, miért ne tanulhatnának meg a temesváriak is? Így egy szűkebb baráti kör tevékenykedni kezdett „a magyar nyelv és hazafias szellem gyorsabb elterjesztése érdekében” (Lendvai 1909: 3).

²⁹ Lendvai 1909: 8–13, 19–20.

³⁰ Katus 1997.

megye lakosai között is.³¹ Az egyesület nem is burkoltan lényegében lokális szinten próbálta megvalósítani civil eszközökkel a magyar kormány asszimilációs politikáját. E célokat magyar nyelvű tanfolyamok, irodalmi estélyek és felolvasások szervezésével kívánták elérni. Az ilyesfajta tevékenységek eredményessége azonban bizonyos szintű érdeklődést kívánt meg a magyar kultúra iránt az asszimiláló csoportok részéről.

A TMNTE odafigyelt a gyermekek magyar szellemben való nevelésére is, vagyis kiseddévők alapítását, illetve a már létezők segélyezését tervezték. Külön figyelmet fordítottak a magyar kultúra árvák körében történő népszerűsítésére a különféle internátusok anyagi támogatásával. Ennek érdekében különböző (pénz-, illetve magyar nyelvű könyvjutalommal járó) pályadíjakat hoztak létre a magyar nyelv és kultúra elsajátításában elért kiemelkedő eredmények támogatására. Emellett fontos volt számukra „általában minden a magyar nyelv és a nemzeti közművelődés terjesztését célzó intézmény felkarolása és támogatása”, azaz jószerével mindegy volt, milyen (civil) eszközöket vett igénybe az adott szervezet, a kitűzött cél számított: a nem magyar ajkú népcsoportok nyelvi asszimilációja, ami előfeltétele volt a teljes beolvasásnak. Az egyesület céljai és eszközei azonosak voltak a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületével.³² Előbbiek megvalósítása érdekében a TMNTE 1883-ban publikálta irányelveit és feladatait.³³ A röplap bevezető soraiban elutasított mindenfajta „chauvinista” megnyilvánulást, s csupán szabad akaratból kívánta „megszeretetni” [sic] a magyar nyelvet és kultúrát a Dél-Magyarországon élő népekkel, illetve erősíteni lojalitásukat a magyar állameszme iránt.

A fent említett nemzeti gyermekkertekben, valamint az iskolákban hangsúlyos szerepet szánt az egylet a „nemzeti érzelmű” nőknek. Bizakodtak megnyerő erejükben, és úgy vélték, hogy a nők szélesebb körű társadalmi érintkezéssel rendelkeznek – magyar nyelvű társas összejövetelek, felolvasások, szavatelok és zenei estek szervezését várták tőlük:

„Bizonyára hölgyeink helyes érzéke és finom női tapintata [...], minden tekintettel a célra vezető leggyakorlatibb eszméket, eszközöket és határokat fogják a követendő utakat illetőleg kijelelhetni, s a gyerekeik magyar nyelvű megoktatása végett eddig dívó és dicséretes magyar cselédségtartás mellett a felnőttek és idegenek magyarosítása érdekében, egyéb helyes és egészséges elvek és tervek érvényesítését is javaslatba hozhatni és azok életvalósággra emelését elősegíteni.”³⁴

Az egyesület olyannyira komolyan vette feladatát, hogy a nők vonzerejét is „bevetette” céljai megvalósítása érdekében. 1883-ban külön egyleti bizottság jött létre a nők eredményes toborzására. Nem tudhatjuk, milyen mértékben járt

³¹ ANR DJT Fond Primăria Municipiului Timișoara. Alapszabály, 1899.

³² Szarka 1999: 71.

³³ Pontelly 1883.

³⁴ Pontelly 1883: 4–5.

sikerrel, mivel sajnos az 1883 utáni időszakból nem maradt fenn egyetlen tagjegyzék sem, amely alapján meg tudtam volna figyelni a női tagok belépésének dinamikáját.

A fontos feladatok közé tartozott a virilisek megnyerése a „nemzeti érdek” számára. A 19. század utolsó negyedében a helyi elit a Társaskörbe tömörült, „melyben városunk és megyénk színe-java egyesülve van”.³⁵ A virilisek megnyerése több szempontból is jelentősnek bizonyult, egyrészt megjelenésük a tagsági listákon elvileg hozzájárult az egyesület anyagi stabilitásához, másrészt nagyobb arányú jelenlétük növelte a TMNTE renoméját, s ezáltal vonzóbbá tehető az egyesület egyéb illusztris személyek számára. Nem utolsósorban pedig a szervezet felhasználhatta a befolyással bíró tagok helyi vagy központi kapcsolatait saját javára, legfőképpen az állami segélyek megszerzése terén. Nincs adatunk arra, hogy milyen sikerrel járt az effajta tagtoborzás, nem maradt fenn korabeli virilislista, amellyel össze lehetne vetni az egyesület tagságát, azonban az 1883-as taglistán szereplő 138 alapító jelenléte bizonyos sikert mutat a jómódú személyek egyesületbe történő csábítása terén. Igaz, pusztán jelenlétük nem járt feltétlenül anyagi előnyökkel, mivel a korabeli magyarországi egyesületek egyik sajátossága a szélesen elterjedt rendszeres tagdíj befizetésének elmaradása volt.

A nyelvi-kulturális asszimiláció folyamata szorosan összefügg a magyar nyelvű színjátszással. A század elején a magyar nyelvű színészetért vívott harc a nemzeti mozgalom részét képezte, a század végén már a nyelvi asszimiláció egyik hatékony eszközének tartották a színjátszás magyarosítását. A folyamatot először a pesti német színház esetén tapasztalhatjuk: a német színház színvonala híres volt, 1880-ban a hatóságok mégis be akarták zártni a német nyelvű intézményt. Belföldi és külföldi nyomásra végül leállították az intézkedést, azonban miután az épület 1889-ben leégett, már nem építették újjá.³⁶ A TMNTE vezetőségének lelki szemei előtt a budapesti példa lebegett, így szerintük „a nemzeti színház és a népszínház majdnem annyit tett a főváros magyarosításáért, mint a közoktatás. Pedig a nemzeti színház színvonalát össze sem lehet hasonlítani a régivel. [...] a népszínház pedig művészi szempontból éppen sok kívánni valót hagy fenn. És a magyarosításra mégis mind a kettő rendkívüli mérvben közrehatott.”³⁷ Temesváron viszonylag magas volt a színjátszás színvonala, de problémát jelentett, hogy mivel ez többnyire német nyelven zajlott, a magaskultúra magyar nyelven nem volt hozzáférhető. Temesváron működtek ugyan magyar szintársulatok, ám színvonaluk kétséges volt a németekéhez képest. A magyar nyelvű színjátszás fejlesztése érdekében a TMNTE támogatta a Temesvári Színügy Gyámoltó Egylet megalapítását, amelyet működése alatt az erkölcsi támogatás mellett rendszeresen szubvencionált anyagilag is.³⁸ A helyi színművészet színvonalának

³⁵ Pontelly 1883: 7.

³⁶ V. Windisch 1964: 652.

³⁷ Pontelly 1883: 16.

³⁸ Lendvai 1909: 45–46. Érdekes jelenségnek lehetünk tanúi, ugyanis nem szokványos, hogy egy egyesület céljai elérése érdekében egy másikat anyagilag támogatót.

javítása mellett a főváros és más magyarországi nagyvárosok magyar nyelvű társulatainak befogadását is támogatták.

Noha a TMNTE szorgalmazta a vidéken alakuló közművelődési egyletek alapítását, Beksics Gusztáv elképzeléseinek megfelelően inkább Temesvár városának magyarosítására összpontosítottak, ami magától megmozgatta volna a természetes asszimilációt a város vonzáskörzetében is. Ennek érdekében az egylet vezetősége szorosabb kapcsolatot szorgalmazott a városi és a megyei intézmények között. Figyelemre méltó azonban, hogy miként képzeltek el az egylet tagjai a magyarosítás megvalósítását, illetve milyen történeti korhoz hasonlították azt: eszményképük a Római Birodalom volt, amely az elfoglalt óriás területeken latin városokat alapított, intézményei pedig a legyőzött népek olvasztótégelyét jelentették.

„A leghatalmasabb beolvasztó eszközt azonban a városok képezték. A római állambölcsesség teljes tudatával azok úgy politikai, mind grammatikai hatásának. Azért alapított városokat, szemben a meghódítottak városaival. A politikai hatóságokat ezekből áttette a római és latin nyelvű városokba. S a pazarlásnak nincs ahhoz fogható példája, mint szoktatta a városi élethez Róma távoli provinciáinak távoli lakosait is. Színházak, cirkuszok, közfürdők, népünnepek, monumentális építkezések mind a római uralom és nyelv megkedveltetésére voltak számítva.”³⁹

Azaz Dél-Magyarországon is az erős és fejlett városok képezték volna a magyar kultúra hídfőit a nemzetiségi területek sokaságában, s e városok vonzáserejűvel a természetes asszimilációt idézték volna elő.

Beksics elképzeléseiből kiindulva, azokat hosszan idézve⁴⁰ és tovább finomítva, a TMNTE nem pusztán Temesvár városának magyarosítását tűzte ki célul, hanem a dél-bánsági nemzetiségek által sűrűn lakott vidéken egy új magyar ipari és kereskedelmi város létrehozását javasolta, a Habsburg Birodalom 18. századi lakosságtelepítéseihez hasonlóan, amely első szakaszában a moldvai csángók betelepítését célozta volna meg.⁴¹ Az új város egyfajta „magyar szigetként” valóságos hajtóereje lett volna vonzáskörzete asszimilálásának. Ez a képzeletbeli, „millenniumot megörökítendő új város” a nyersanyagokban gazdag Hátszegi-medencében jött volna létre. A kistérséget „keletről környékező aranyági arany- s a petrozsényi kőszén- és nyugatról a hátszegi völgyet bekerítő, hunyad-megyei vasbányák” vették volna körül, melyet „aztán vasuttal, a felső Vörös-Torony szorosán keresztül Karánsebesen át, a magyar Birminghammel,

³⁹ Pontelly 1883: 23.

⁴⁰ Az általam többször idézett Beksics Gusztáv említett művében ezt a következőképpen fejt ki: „A városok emelése vagyis valódi városok teremtése egyáltalán kell, hogy célja legyen a magyar politikának. És nem csak nemzeti, hanem egyszersmind gazdasági érdekek miatt is [...]” (idézi: Pontelly 1883: 37–38).

⁴¹ Pontelly 1883: 34–35.

Resiczával és Lugossal lehetne összekötni”.⁴² A fentiekből is látszik, hogy az egyesület tagjainak mennyire irreális elképzelései voltak a korszakban a magyarországi nemzetiiségi kérdés megoldásáról.

Az egyesület alapszabálya fontos információkkal szolgál a kitzűzött célokról s ezek elérésének eszközeiről, amelyek számos esetben nem fedték a valóságot – a célok és a valós tevékenység között olykor elég nagy különbség alakult ki.⁴³ A szervezet anyagi háttérének vizsgálata fedi fel a meghirdetett célokon túl az egyesület valós tevékenységét, így céljaik elérése szempontjából alapvető volt a biztos anyagi háttér megteremtése, melynek érdekében – mai szóhasználatlall élve – jól kidolgozott „marketingtevékenységre” volt szükségük. Ezen a téren a vagyonnal rendelkező személyek egyesületbe vonzása számított elsődlegesnek. Emellett nélkülözhetetlen volt az állami, és mindenekelőtt a magántőke szubvencionálása. A szervezett segélyszerzés jelentőségét és hatékonyságát a vezetőség korán felismerte. 1884-ben a közgyűlés körlevélben megfogalmazott támogatási kérelemmel fordult Magyarország valamennyi pénzügyminisztériumához és részvénytársaságához. A kampányt nem mondhatjuk eredményesnek: noha az ország minden pontjáról nem kevesebb mint 31 pénzügyminisztérium és magáncég reagált a felhívásra, azonban az adományokból összegyűlt 555 forint még a színügy éves anyagi segélyezésére sem volt elég.⁴⁴

Az egyesület egyik legfontosabb támogatója természetesen Temesvár városa és Temes vármegye közönsége volt, azonban mellettük a támogatási kérelemre számos magánszemély is pozitívan reagált; Batthyány Zsigmond gróf például felajánlotta buziási telkének egy részét egy gyermekkert létrehozására.

A TMNTE egyik kimagasló tevékenysége a magyar nyelvtanfolyamok szervezése volt a magyarul nem beszélő lakosok számára. A három nagy temesvári városrészben, a Belvárosban, a Gyárvárosban és a Józsefvárosban külön oktatók vezetésével indultak ilyen kurzusok. Ezek a Gyárvárosban olyan sikeresnek bizonyultak – 1882-ben kétszáznál is többen jelentkeztek –, hogy külön kezdő és haladó csoport felállítására volt szükség. A képzésen a Nagy János-féle *Praktischer Lehrgang der ungarischen Sprache*, illetve a Füredi Ignác-féle *Praktische Lehrmethode der ungarischen Sprache* tankönyveket használták.⁴⁵ Ez elárulja, hogy a tanfolyam többnyire német anyanyelvű hallgatók érdeklődését keltette fel, illetve a német nyelvű tankönyvet feltehetően tudták használni a nem német nemzetiiségű diákok is; Temesváron ugyanis a német nyelvű hírlapok túlsúlyából,⁴⁶ illetve a német színjátszás vezető helyzetéből ítélve a 19. század végén továbbra is elter-

⁴² Pontelly 1883: 35–37.

⁴³ Papházi 1997: 38–40.

⁴⁴ Többek közt pénzügyminisztériumok és magáncégek Budapestről, Debrecenből, Miskolcraól, Nyíregyházáról, Pécsről, Rimaszombatáról, Szegedről, Tordáról, Törökszentmiklósról stb. (Lendvai 1909: 38–39).

⁴⁵ Lendvai 1909: 16.

⁴⁶ Berkeszi 1900.

jedtebb volt a magyarnál a német mindennapi használata a románok, szerbek, szlovákok, bolgárok elitjeinek körében is.

1. táblázat

A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület által indított magyar nyelvű tanfolyamok hallgatóinak száma (1882–1885)

Városrészek	1882–1883		1883–1884		1884–1885
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak-nők vegyesen
Belváros	84	18	32	22	61
Gyárváros	99	103		47	25
Józsefváros	76	26		70	41
Összesen	259	147		171	127

Forrás: Lendvai 1909: 15, 17, 37, 46.

Amint az az 1. táblázatból kiderül, a magyar nyelv iránti fogékonyság az első tanévben bizonyult a legnagyobbak, ekkor 406 hallgató iratkozott be a tanfolyamra. A többnyire németek által lakott Gyárvárosban kétszer annyian érdeklődtek a kurzusok iránt, mint a többi városrészben. Az első évben még készült külön-külön felmérés a női és férfi hallgatók között, ami elárulja, hogy összességében majdhogynem egyező számban látogatták az órákat, azonban a városrészek között eltérések mutatkoztak: a belvárosban és a Józsefvárosban, ahol túlnyomóan a magyar és a német lakosság koncentrálódott, átlagban négyszer több férfi volt fogékony a magyar nyelv és kultúra iránt. A következő két évben a tanítványok száma folyamatosan csökkent, a leginkább szembeötlően a Gyárvárosban, ahol az 1884/85-ös tanévben 25 főre csökkent a diákok száma.

Működése harmadik évében, anyagilag megerősödve – a tagság közel 730 főre duzzadt! – a TMNTE elindíthatta fiókegyleteit, gyermekmenhely- és kisdédóv-alapító, illetve -támogató programját. Ennek érdekében részletes útmutatót tettek közzé az ilyen típusú szervezetek létrehozásának megkönnyítésére.⁴⁷ Eszerint ahol legalább 20 tag jelentkezett, ott lehetségessé vált egy fiókegylet alapítása. A filiálék elsődleges feladata a vidéki tagok toborzása, valamint adott esetben egy gyermekkert működtetése volt. A fiók három taggal képviseltette magát az „anyaegylet” közgyűlésein.

A kisdédóvók számítottak a nemzeti nevelés leghatékonyabb eszközeinek. A gyermekkertek egész évben folytatták tevékenységüket, ahol pedig nem volt erre lehetőség, ott csupán nyári működésű menhelyek lehettek. Az érdeklődő községek igénybe vehették az egyesület által közzétett részletes alapítási ütemezést:

⁴⁷ Például a következő témakörökben: útmutatás a magyar nyelvterjesztő egyleti fiókegyletek alapítására nézve; a fiókegyletek alapítása; a fiókegyletek hivatása; a fiókegyleti közegek és azok teendői; a fiókegyletek kapcsolata a központi egylettel; a gyermekmenhely hivatása és célja; mit kell tennünk, ha nyári gyermekmenhelyt akarunk felállítani stb. (Lendvai 1909: 25–35).

„Keressünk egy alkalmas nőt [...], ezért adunk neki 10 forintot havonként, vagy ennek egyenértékét természetményekben. Egy községbeli, a ki vagyonosabb, szíveségből, vagy pedig csekély díjért gyümölcsös kertjének egy részét adja ide. A kertnek egy része fölött deszkából árnyékfedelet csinálunk, hogy a gyermekek esős időben játszhassanak alatta. A gyermekek ételéből jut a menhely vezetőjének is. Nagyon alkalmas ily menhelyek állítására az olyan belső telek – kertalja – melyből az ajtó vagy a kapu a szabad mezőre nyílik, ahol a gyermekeket játékközben semmi veszély nem fenyegeti.”⁴⁸

Üzemeltetésük kiadásait is felvázolták: „felügyelő asszony járuléka hat hónapra, 60 frt, esetleges kertbér, 30 frt, apró kiadások 10 frt”.⁴⁹ A gyermekek ételmezésével az egyesület nem foglalkozott, ezt teljes mértékben a szülőkre bízta. Így az egyesület vezetőségének elképzelése szerint 100 forintos költséggel lehetett létrehozni egy elfogadható befogadóképességű gyermekkertet. Nem tudjuk, hogy sikerült-e az együletnek a fenti működési mechanizmussal gyermekkertet alapítania, azt viszont igen, hogy három évvel az alapítási útmutató publikálását követően az 1887-es titkári jelentés jelezte, hogy az egyesület 25 forint segílyt szavazott meg az első 10 gyermekmenhely alapítására a megye területén.⁵⁰ Továbbá az 1909-ben megjelent negyedszázados egyleti történetben felsorolt kulturális célokra elköltött összegek között szerepel egy 300 koronás tétel, amely vidéki kiseddóvók és gyermekmenhelyek létesítésére irányult.⁵¹

1885-re, a nem sokkal korábban alapított Temesvári Színügy Gyámolító Egylet működésének köszönhetően létrehoztak a városban egy állandó jelleggel működő magyar színtársulatot. Temesvár közönsége kérésére 1885-től a TMNTE közgyűlése három éven át egy-egy évadra 800 forint támogatást szavazott meg a társulatnak. Az összeget már a második évadtól növelni kellett, mivel a színház igazgatója, Geröfy Andor hűtlen kezelési ügyekbe keveredett; az egész idényre szánt költségvetés nagy részét az első két hónapban elköltötte anélkül, hogy bármiféle eredményt fel tudott volna mutatni a szerződés által megszabott elvárásokból, így el kellett bocsátani. A következő években sem volt zökkenőmentes a társulat működése, „[a] közönség nagy közönyt mutatott a színtársulat előadásai iránt, mert előadásai nem állottak színvonalon, a színház világítása és fűtése pedig rossz volt”.⁵² Más szóval, pusztán a „nemzeti érdek” nem tudta kielégíteni a temesváriak kultúraigényeit, legalábbis számukra kifizetődőbb volt a színvonalasabb programokat képviselő német színház látogatása, mint egy alacsonyabb minőségű magyar színtársulat támogatása. A temesvári közönség körében az ajánlottnál lényegesen színvonalasabb előadásokra volt igény, és nem csupán azért, hogy átcsábítsák a német ajkú közönséget, hanem azért is, hogy

⁴⁸ Lendvai 1909: 32–33.

⁴⁹ Lendvai 1909: 32–33.

⁵⁰ Lendvai 1909: 50.

⁵¹ Lendvai 1909: 84.

⁵² Lendvai 1909: 47–49.

egyáltalán megtartsák a minőségi színdarabokat igénylő magyar ajkú polgárokat. Az egyesület ennek ellenére kitartott a színtársulat segítése mellett, jóllehet a támogatás módfelett meggyengítette a TMNTE anyagi erejét.

Grünwald felvidéki röpirata mellett nagy lökést adott az asszimilációs törekvéseknek az 1881-es Központi Névmagyarosító Társaság alapítása, melynek nyomán széles körű mozgalom indult országszerte az idegen hangzású nevek magyarosítása érdekében.⁵³ A hatóságok a névmagyarosításokhoz szükséges bélyegilleték tizedére csökkentésével kívánták támogatni ezt az akciót. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozott a TMNTE is, így az 1884. évi egyleti közgyűlés kimondta, terjesszék Temesvár városa elé azt a javaslatot, hogy hatóságilag kezdeményezzék a Gizella árvaház növendékeinek névmagyarosítását. Az egyesület felajánlotta továbbá anyagi hozzájárulását az esetleges költségekhez mindazok számára, akik beleegyeznek nevük megváltoztatásába, ám a procedura költségeit nem tudták biztosítani. Ez az intézkedés lényegesen meghaladta a TMNTE közművelődési feladatait, ugyanakkor rávilágít az egylet valós céljaira. 1897 első felében például közel száz (nagyreszt német) névmagyarosítási kérelmet nyújtottak be a városi hatóságnak, országos szinten csupán a fővárosban és Aradon adtak be többet.⁵⁴ A névmagyarosítások gyakorlatát 1899-ben egy központi intézkedés követte, amely a helységnevek magyarosításáról rendelkezett. Az 1903-as jelentésben az egyleti titkár büszkén számolt be arról, hogy az előző évben közel száz német nyelvű cégtáblát cseréltek le magyar vagy kétnyelvűre.

Ezzel együtt a TMNTE működését alapjában kettős törekvés jellemezte: az egyesület elsősorban az országos hatalmi elit által indított irányvonalhoz igazodott, amely a magyar etnikum számbeli fölényét szorgalmazta, másodsorban azonban a helyi sajátosságok miatt a vezetőség egyfajta kulturális disszimilációtól is tartott, ezért a magyar nyelv és kultúra védelméért is küzdött. A színügyben például nem sikerült létrehozni egy hosszú távon versenyképes magyar társulatot, amely el tudta volna csábítani a német színházat látogató magyar ajkú lakoságot (esetleg a magyarul is beszélő németeket).

A TEMESVÁRI MAGYAR NYELVET TERJESZTŐ EGYESÜLET TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

Általában az egyesületek egyik fontos feladata volt, hogy az állami intézményrendszer hiányosságait helyi szinten orvosolják, esetünkben a kormány jogszabályait, illetve a helyi rendeleteket közvetítsék a társadalom felé. Ugyanakkor a TMNTE elmélyítette a hivatásból származó csoporttudat gondolatát, a különböző csoportok kollektív társadalmi stratégiái körvonalazódnak aktivitásában, esetünkben a magyarosítási törekvésekben. Emellett az egyesület létrehozásában

⁵³ Maitz 2008: 12.

⁵⁴ V. Windisch 1964: 654.

az egyéni kezdeményezőképeség, az egyéni motivációk és érdekek is közrejátszottak. Az egyesületi célok megvalósítása mellett a társadalmi presztízs biztosítása is jelentős szerepet játszott a kor egyleti tagjainak magatartásában. A tagság vizsgálatával, illetve egy-egy prominens vezetőségi tag személyes életútjának feltárásával arra az alapvető kérdésre keresem a választ, hogy kik és miért voltak érdekeltek az egyesületi tagságban, illetve kiket látott szívesen az egyesület a tagjai között.

Az alapszabály kimondta, hogy nemzetiségi, vallási, társadalmi és nemi hovatartozásra való tekintet nélkül mindenki lehet az egyesület tiszteletbeli, alapító vagy rendes tagja. Tiszteletbeli tagok a korban megszokott formula szerint lehetnek olyan személyek, akik jelentős eredményeket értek el a magyar nyelv terjesztésében. Alapító tagok lehetnek azok, akik legalább 10 forintot fizettek „egyszer s mindenkorra”. Az egyesület aktív bázisa, a rendes tagok évi tagdíja 1 forint volt. 1885-ben gazdasági érdekből létrehozták az úgynevezett örökös tagságot, mely mindenekelőtt azon intézmények számára lett kitalálva, melyek a TMNTE anyagi helyzetét nagyobb mértékben szerették volna támogatni. Ezen intézmények az örökös tagsági cím fejében legalább 60 forintot fizettek be az egyesület kasszájába. Úgyszintén 1885-ben, a nagyszámú tagbelépéseken felbuzdulva, a közgyűlés megszavazta az alapítók járulékának emelését, 10-ről 20 forintra. A pártoló tagság kategóriája pedig azok számára lett kialakítva, akik különböző okokból nem kívántak aktívan részt venni az egyesület tevékenységében, viszont egyetértettek céljaival és anyagilag is szerettek volna hozzájárulni a szervezet működéséhez, azonban nem állt rendelkezésükre az alapító tagsághoz szükséges összeg.⁵⁵

Az egyleti elnököt évente szavazta meg a választmányi bizottság, általános teendői mellett joga volt bármikor utalványozni ellenjegyzés nélkül, legfeljebb 20 forint nagyságú összeget. Az elnök felelt – a titkár hitelesítése mellett – minden, az egyesületi pénztárból kimenő összegért. Távollétében a két alelnök egyike vette át feladatait.

A TMNTE első elnöke, Babusnik Ágoston, a temesvári gazdasági elit elsőrangú tagja, a temesvári nyilvánosság nagyra becsült polgára volt. A temesvári takarékpénztár igazgatójának, egy személyben városi képviselőnek az egyesület elnöki posztjára való megnyerése jelentős presztízstökét jelentett a TMNTE számára. A helyi nyilvános színtéren nem volt ismeretlen a Babusnik család, alapító tagként a Történeti és Régészeti Társulat jelentős támogatója volt, rendes tagként pedig a Természettudományi Társulat működését segítette éveken át. Felesége, Babusnik Ágostonné a Zenekedvelők pártoló tagjaként tűnt ki. 1886-ban, egyéb elfoglaltságaira hivatkozva Babusnik lemondott elnöki tisztjéről, ezek után a magyar nyelv népszerűsítése terén szerzett kiváló eredményeiért a TMNTE első tiszteletbeli tagjává választották. A Történeti és Régészeti, illetve a Természettudományi Társulatokban (amelyekbe évekkel korábban belépett) megtartotta

⁵⁵ Lendvai 1909: 45.

tagságát élete végéig, az 1890-es évekig. Elképzelhető, hogy presztízshalmozás szempontjából fontosabb – és talán egyszerűbb is – volt a fenti tudományos egyesületek tagságának megtartása, mint a TMNTE elnöki teendőinek ellátása.

1886-ban Menczer Rezső elnökhelyettest, a Temes-Begavölgyi Vízsabályozó Társulat főmérnökét választották az egyesület következő elnökéül. Menczer is a temesvári nyilvános színtér közismert résztvevője volt, egyúttal aktív szereplője a Természettudományi Társulat közgyűléseinek, amelyeket Babusnik Ágostonnal együtt látogatott, évekkel a TMNTE alapítása előtt. Elnöksége egybeesett a TMNTE aktivitásának hanyatlásával. Továbbra sem sikerült például minőségében fejleszteni és fellendíteni a magyar színjátszást, amely az egyesület rendszeres anyagi támogatása ellenére nagymértékű visszafejlődésnek indult. A helyi magyar színtársulat nem tudott a német színtársulat színvonalára emelkedni, ennek következtében általános közöny övezte tevékenységét (a magyarság részéről is). Emellett a városnak nem mindig sikerült bekerülnie a jelentős magyar színtársulatok turnéprogramjába, következésképp nem volt kérdéses, hogy melyik társulat felelt meg a magyar közönség kultúraigényeinek (is). Kilenc évvel az alakulás után, a TMNTE visszafejlődését a vezetőség azzal indokolta, hogy Temesvár határozottan a magyarosodás útjára lépett: „bár szívben és érzelemben magyar, de nyelvben idegen volt egyesületünk megalakulása idején, [ám] az utolsó években rohamosan magyarosodik. [Az egyesületnek] nem kell immár nagyszabású, hatályosabb akciót kifejezteni itthon, a magyar nyelv, a nemzeti kultúra terjesztésében.”⁵⁶ Ugyan a századfordulóig sem sikerült elérni, hogy a magyar népcsoport számbeli fölénybe kerüljön a német lakossággal szemben, illetve továbbra sem jött létre stabil, színvonalas helyi színtársulat, ez mit sem számított a magyarosítás híveinek. Telbisz Károly polgármestert az asszimilációs mérleg vélt átbillenése a magyarság irányába arra készítette, hogy 1896-ban hivatalos felszólítást küldjön a TMNTE-nek azzal a kéréssel, hogy a város „magyarosodására és [az] ebből kifolyólag [meg]változott viszonyokra való tekintettel, a magyar nyelvet terjesztő egyesület alakuljon át Jókai Irodalmi Társasággá”.⁵⁷ Mivel ebben az időben teljes közöny övezte a TMNTE-t és csupán papíron volt vezetősége, a fenti indítvány napirendre sem került.

Miután Menczer Rezső 1898-ban meghalt, a választmány az alelnököt, Steiner Ferencet választotta az egyesület élére. Tőle várták a TMNTE (elsősorban anyagi) stabilitásának biztonságos alapokra helyezését. Egyébként Steiner volt az egyik legizgalmasabb életpályát befutott helyi politikus. Jómódú temesvári család másodszülött sarjaként született, apja malomtulajdonos volt, aki öregségére a malom vezetését egyik fiára bízta, a kisebbiket, Ferencet pedig gyógyszerésznek taníttatta. Grazi tanulmányai, majd boszniai katonáskodása után Steiner apja megvásárolta fia részére Temesvár egyik legrégebbi gyógyszerertárát, a Fekete Sas patikát. Az ifjú Steiner 1883-ban kapcsolódott be a város vezetésébe törvényha-

⁵⁶ Lendvai 1909: 71–72.

⁵⁷ Lendvai 1909: 72.

tósági bizottsági tagként. Mivel igen fontos volt számára a társadalmi presztízs megjelenítése a városi nyilvánosság felé, az 1880-as évek elején szerepet vállalt a főispán befolyása alatt álló tudományos egyesületekben, a történeti és a természettudományi társulatokban. Emellett tekintélyes tagja volt a Temes Megyei Gazdasági Egyesületnek, a Délvidéki Nemzeti Szövetségnek, elnöke a Gyárvárosi Társaskörnek, tiszteletbeli tagja a Temes Megyei Honvéd Egyesületnek és választmányi tagja a Temesvári Zenekedvelők Egyesületének. Ő volt az egyik tagja annak a „nem magyar ajkú” társaságnak, amely indítványozta a nyelvtérjesztő egyesület alapítását. A TMNTE-ben való szereplését 1882–1886 között egyesületi pénztárnokként kezdte, később, 1886–1899 között az alelnöki hivatalt töltötte be, végül pedig a világháború kitöréséig az egyesület utolsó elnöke volt. Ezzel együtt politikai pályára is lépett: 1901-ben országgyűlési képviselőnek választották meg a kisbecskereki kerületben, 1905-ben és 1906-ban pedig újraválasztották. Gróf Apponyi Albert pártjához csatlakozott, és évtizedeken át politikai harcostársa volt. Őt cikluson keresztül, egészen 1912-ig képviselte kerületét. A Fekete Sas gyógyszertár eladása után, politikai pályája elindításával egy időben, testvérével közösen létrehozta a temesvári Unió Nyomdát.⁵⁸ 1893 és 1896 között tulajdonosa és egyben szerkesztője volt a *Délvidéki Ellenőr* című politikai hetilapnak, mely a TMNTE hivatalos sajtóorgánuma lett. 1896 után megalapította a *Südüngarische Reform* című napilapot.⁵⁹

A dualizmus kori egyesületek de facto irányítói legtöbbször az egyleti titkárok voltak, akik a közgyűléseket és a választmányi értekezleteket vezették. A TMNTE alakuló közgyűlése első főtítkárrá Stumpfoll Ede ipariskolai tanárt választotta. Stumpfoll tagja volt az egyletalapító, úgynevezett „németajkú fiatalok” csoportjának is, amely igen nagy tiszteletnek örvendett a tagok körében. Egyúttal aktív szerepet vállalt a színpártoló egyesület alapításában, ő volt a fő kapocs a színtársulat és a TMNTE között. Stumpfoll gondolta ki a TMNTE kulturális asszimilációs stratégiáját, amely hosszú távon a magyar színjátszás támogatására, illetve a középrétegek magyar kultúra számára történő megnyerésére alapult. Egyesületi főtítkári hivatalával egy időben megtaláljuk nevét a Délmagyarországi Természettudományi Társulat rendes tagjai között is. 1885-ben kinevezték a temesvári ipariskola főigazgatójává, s az ezzel járó elfoglaltságra hivatkozva 1888-ban le is mondott egyesületi titkári hivataláról.

⁵⁸ Péter H. 2013: 342–343.

⁵⁹ Steiner életútja a háború befejezése után is izgalmasan alakult. 1919-ben ő volt az egyik vádlottja a hírhedt Levente-pernek, az első magyarok ellen irányuló román koncepció pernek (Borsi-Kálmán 2006: 72). Politikai tevékenysége folytán a román hatalom börtönbe vetette, ezt követően, 64 éves korában halálra ítélték. Magyarország és Románia közt 1922-ben létrejött egy fogolycseré-egyezmény, melynek keretében egyes foglyok – köztük Steiner is – kiszabadulhattak a fogságból. Vagyonától megfosztva került Magyarországra, ám idős kora dacára sikerült anyagilag talpra állnia: Apponyi gróf közbenjárásával gyógyszertárnyitási jogot kapott, és 73 évesen patikát nyitott a fővárosban, amelyet azonban nem tudott hosszú ideig irányítani, mivel nemsokára, 1936-ban Budapesten meghalt (Péter H. 2013: 342–343).

Figyelemre méltó Blaskovics Ferenc apátkanonok 1891–1892 közötti főtitkári tisztsége. Blaskovicsot a temesvári nyilvános szintér a Délmagyarországi Földművelők Gazdasági Egyesületének (DFGE) alapító atyjaként és támogatójaként ismerte. Ez az egyesület arról volt ismert, hogy gyakran hangsúlyozta, elsősorban a német nemzetiségű földtulajdonosok érdekvédelmi szervezete, amiért a korszakban nemegyszer érték támadások feltételezett pángermán ténykedése okán. A fentiek alapján különös Blaskovics jelenléte egy olyan típusú egyesület tisztikarában, amely többek közt a német nyelvű cégtáblák lecserélésében jeleskedett. Úgy tűnik, hogy az egyesülési ideálok felül a személyes kapcsolatok építése döntő lehetett Blaskovics számára, azaz az adott pillanatban társadalmi stratégiája azt kívánta, hogy vezető szerepet vállaljon a Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesületben. Ezen kívül nem találtam semmilyen adatot, amely fényt deríthetett volna arra, milyen motivációk vagy előnyök miatt vállalt szerepet a magyar nyelvet terjesztő alakulatban. Mindenesetre Blaskovics titkársága egybeesik a TMNTE válságának kezdeteivel, amely 1892-es lemondásával érte el mélypontját, amely időponttól öt évig maradt betöltetlen a főtitkári tisztség.

1897-ben a TMNTE közgyűlése Lendvai Miklóst választotta egyesületi titkárrá. Személyében egy megyei főhivatalnok került az irányítói posztra, mivel a jogi végzettségű Lendvai végigjárta a közhivatalnoki ranglétrát, míg a 19. század utolsó évtizedében ő nem lett Temes vármegye főjegyzője. Vármegyei hivatalnokként 1885-től Lendvai is tagja volt a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum Társulatnak, a Temes Megyei Gazdasági Egyesületnek és az Arany János Társaságnak, következésképp számára is fontos lehetett – a kor állami tisztviselőihez hasonlóan – a társadalmi presztízis kimutatása több különböző irányultságú együletben való részvétel révén. A dualizmus korában az egyesületek bekebelezték a városi szintér valamennyi szegmensét. Az intézményi célokon túl igen fontos szerepet játszottak a város társadalmi-szakmai szocializációjában, vagyis az egyesületi csatornákon keresztül folyt a leggyorsabban az információáramlás a város különböző rétegei között. Itt érintkeztek és tárgyaltak egymással a város köz- és magánhivatalnokai, iparosai, kereskedői, értelmiségije, vagy éppen a nemzetiségek elitjei.

Sajátos jelenség az egyesület tisztikarában az 1905–1911 között hivatalát töltő másodtitkár, Kácsér Romulus újságíró is. Jelenléte az TMNTE tisztikarában feltételezhetően a német közönség felé való nyitottság miatt volt hasznos. Kácsér a Temes megyei Csákován született német ajkú zsidó családban, tanulmányai befejeztével a *Temesvarer Zeitung*nak, Temesvár egyik legfontosabb, a vármegyei hatalom befolyása alatt álló német nyelvű sajtótermékének szerkesztője lett.⁶⁰ Hivatala egybeesik Steiner Ferenc elnök tisztségével és azzal a TMNTE által 1907. április 29-én tett indítvánnyal, amelyet az „összes hazafias társadalmi, közművelődési, tudományos és egyéb egyesületeihez és intézményeihez [intézetek, hogy] tiltakozzanak azon galád merénylet ellen, melyet az idegenből ideke-

⁶⁰ Újvári (szerk.) 1929: 445.

rült népünk lelkületétől távol álló izgatók – a pangermanizmus szításával – szeretett édes közös hazánk ellen elkövetnek”.⁶¹

A fentiek alapján felvetődik a kérdés, hogy milyen érdekek fűződhetnek két nem magyar ajkú polgárnak egy magyarosító egyesület tisztikarában való részvételéhez? A jelek szerint az egyesületben tevékenykedő „német ajkú” fiatalok a délvidéki asszimilálódott – elsősorban német vagy adott esetben katolikus bolgár, szlovák, horvát, illetve kisebb mértékben szerb – réteget képviselték, amely a századfordulóra hungarustudattal felvértezve lojalitását fejezte ki a magyar állameszme iránt, s maga is aktívan részt vett a kormány asszimilációs politikájának különböző területein.⁶² Mindenesetre Kácsér 1912-ben Budapestre költözött, ahol a *Budapester Tagblatt*, a *Neues Politisches Volksblatt* és a *Pester Lloyd* belső munkatársaként folytatta újságírói pályafutását.

Tagjai száma és vonzereje alapján a TMNTE a legjelentősebb egyesületek egyike volt Dél-Magyarországon, azonban taglétszáma jócskán alulmaradt például az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületéhez képest.⁶³

2. táblázat

A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület taglétszámának változása (1882–1891)

Tagtípusok	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1891
Alapító	101	122	216	256	245	250	277	274
Örökös	–	–	–	–	22	25	–	–
Rendes	442	488	287	267	225	236	226	161
Pártoló	121	174	226	205	168	177	173	171
Összesen	664	784*	729	728	660	688	678	606
Ebből nő:	114	126						

* A TMNTE 1883-as évkönyvében 894 tag szerepel (138 alapító, 531 rendes és 225 pártoló tag).

Forrás: Lendvai 1909: 17, 22, 41, 47, 49, 52, 70.

Az egyesület alapítását nagy várakozás előzhette meg, mivel a megalakulás utáni hetekben a szervezetbe nagy számban léptek be tagok. Az első választmányi gyűlésen, amelyet a városházán tartottak, büszkén jelentették be, hogy „az alig 42 napos egyeletnek máris 409 tagja van”. Összehasonlításképpen, a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeum Társulat, melynek működése három megyét takart és a vármegye egyik legbefolyásosabb emberének, Ormós Zsigmondnak az elnöksége alatt állt, soha fennállása során nem ért el ekkora tag-

⁶¹ Lendvai 1909: 79.

⁶² Szemléletes Telbisz Károly temesvári polgármester esete. A paulikánus (katolikus) bolgár család sarja jogi diplomáját a budapesti, doktori címét pedig a bécsi egyetemen szerezte. Bárói címet kapott, s Temesvár egyik legsikeresebb polgármestere volt 1885–1914 között. Hivatali ideje egybeesett a város rohamos fejlődésével, de a magyar nacionalizmus leghevesebb korszakával is. Feltételezhető, hogy a TMNTE alapító tagjaként az egyesületen belül a városi segélyek odaítélésében fontos szerepe volt.

⁶³ Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület 1889-ben 19 288 taggal rendelkezett (Sándor [1895]: 27).

létszámot. 1882 végére a TMNTE tagjainak száma elérte a 664-et, s 1891-ig a létszám egyik évben sem apadt 600 alá.

1884-ben látványosan csökkent a rendes tagok száma. Ez a jelenség a tömeges kizárásokkal, kisebb mértékben a szabályszerű távozásokkal magyarázható. Ebben az évben folyamatos figyelmeztetések után, összesen 217 tag kizárása vált szükségessé kötelességmulasztás miatt, s további 114-en ismeretlen okokból kényezték kilépésüket, nyolcan pedig elhaláloztak. Bár a tagság mindegyik kategóriájából léptek ki résztvevők, egyértelműen negatív tendenciát csak a rendes tagság mutatott. A dualizmus kori egyesületek egyik alapvető anyagi forrását jelentették a tagok által befizetett kötelező tagdíjak, azonban az egyleti élet egyik általános jellemzője volt e tagdíjak befizetésének rendszeres elmaradása.

Pusztán az első két évről van adatunk az egyletbe belépett nők számáról, pedig különösen érdekes lett volna részvételüket megvizsgálni 1883 után, amikor a közgyűlés külön bizottságot hozott létre a hölgyek toborzására. Továbbá figyelemre méltó az alapító tagok száma, ami fényt derít a TMNTE hatékony tagtoborzási stratégiájára, politikájára. Összehasonlításképpen, a Történelmi és Régészeti Társulat első éveiben csupán hat alapító taggal rendelkezett, és fennállása során az alapítók maximális száma 67 volt, a Temes Vármegyei Gazdasági Egyesületnek 27, a Természettudományi Társulat alapító tagjainak száma öt-hat körül mozgott.

A TMNTE teljes működéséből csupán két taglista maradt fenn: az 1883-as, amelyen fel volt tüntetve a tagok neve és címe, egyleti viszonya (alapító, pártoló vagy rendes), lakhelye és foglalkozása. A másik az alapítástól 1909-ig – ekkor jelent meg az egyesület negyedszázados történetére készült kiadvány⁶⁴ – betűrendben felsorolja a választmányi tagokat, feltüntetve tisztségviselésük időtartamát, ezenkívül külön jelöli az alapító és az örökös tagokat, mellőzve a rendes tagok dokumentálását, illetve minden egyéb információt. Ezenfelül az egyesület történetének kronologikus bemutatásában (1889 és 1891 kivételével) minden év esetében megemlítik az egylet taglétszámát. Azonban a két forrásban közölt adatok eltérnek egymástól, így azokat egy statisztikai elemzés keretében fenntartással kell vizsgálni. A források hiánya miatt nincs lehetőség az egylet működésében lezajlott folyamatok részletes elemzésére, csupán bizonyos időintervallum rögzítésére van mód.

A tagok lakhelyének feltüntetése lehetővé teszi az egyesület földrajzi kiterjedésének vizsgálatát. Ezek alapján megállapítható, hogy 1883-ban a 865 tag összesen 63 helységről származott. Ezek közül – Temesvárt kivéve – 42 volt Temes megyei település, további öt Dél-Magyarország egy-egy megyéjében – köztük Lugos, Karánsebes és Nagybecskerek – feküdt. A tagság harmadik nagyobb egysége 15 magyarországi vagy ausztriai településről származott – többek közt Budapestről, Debrecenből, Szegedről, Bécsből, Grazból. A fenti adatok rávilágítanak a TMNTE vidéki terjeszkedésére és az egyesület külföldi, illetve

⁶⁴ Lendvai 1909.

Délvidéken kívüli támogatottságára. Ezek többsége feltehetően temesvári kötődésű személy, mint például a Budapesten tevékenykedő temesvári értelmiségiek (például Pesty Frigyes temesvári születésű történész) vagy a fővárosban tanuló egyetemi hallgatók.

A 865 fős tagságból 721-en Temesvárt jelölték meg lakhelyükként. A 138 alapító tag között 11 intézményt találunk, az egyéni tagok közül 105-en voltak temesváriak. Temesváron kívül legtöbben – négyen – Buziásfürdőről jöttek, hárman pedig Végvárról. Az 505 rendes tag közül kettő volt intézmény, illetve 450 temesvári. Ez esetben is négyen léptek be vidékről, Magyarmedvesről. Végül pedig 225 pártoló tagból 166 származott Temesvárról, 17 Kisbecskerekéről, 12 Temeskubinról. Itt észrevehetjük, hogy e két településen jóval vonzóbb volt a TMNTE a többihez képest.

A TAGSÁG FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTELE

A vonzáskörzet vizsgálatához hasonlóan, a TMNTE tagjainak foglalkozási struktúráját egyedül az 1883-as évre vonatkozóan tudom kimutatni, pedig az egyesület működésének feltárása érdekében ebben az esetben is hasznos lett volna bemutatni a tagság foglalkozási összetételében megfigyelhető folyamatokat.

1883-ban az alapító taglistán 138 személy szerepelt. Kik lehettek ők, és milyen motivációk folytán kerülhettek a nyelvterjesztő egyesületbe? Milyen előnyökkel járt számukra az alapító tagság a rendes tagsághoz képest? A 3. táblázatban láthatjuk, hogy 1883-ban, a TMNTE működésének második éve végén az alapító tagság döntő része értelmiségiekből, állami hivatalnokokból és a gazdasági elit képviselőiből, közép- és nagykereskedőkből, valamint iparosokból állt.

A foglalkozási összetétel elemzésére kilenc foglalkozási kategóriát hoztam létre,⁶⁵ az első csoportban, az értelmiségiek közül legnagyobb súllyal bírtak az ügyvédek (10), a gyógyszerészek (6) és az orvosok (5), rajtuk kívül olyan szakmák is reprezentálva voltak, mint a pedagógusok vagy a különböző mérnöki foglalkozások. A második nagyobb csoportot az iparban, a kereskedelemben és a hiteléletben tevékenykedők képezik. Köztük a legnagyobb arányban azok voltak képviselve, akik egyszerűen a kereskedő foglalkozást jelölték meg (14), azonban olyanok is akadtak, akik a pontos kereskedelmi területet is megadták – borkereskedő, fa nagykereskedő, papírkereskedő, vas nagykereskedő stb. (7). Ezen a csoporton belül ők támogatták a legnagyobb számban az egyesületet. Jelen volt továbbá néhány gyártulajdonos és takarékpénztári igazgató. Sorrendben a harmadik kimagasló csoport az állami alkalmazottaké volt. Közülük tízen tartoztak a közhivatalnokok IV–VII. fizetési osztályába, ők alkották a megyei és a városvezetés felső rétegét. További tizenheten pedig a lokális hatalom középrétegeit kép-

⁶⁵ Nehéz tisztán osztályozni a különböző foglalkozásokat, például az állami alkalmazottak között is lehettek értelmiségiek, illetve az egyházi személyek is sok esetben gyakoroltak értelmiségi tevékenységet stb.

viselték a VIII–X. fizetési osztályú állami alkalmazottak kategóriájában. A leírt három foglalkozási csoport képviseli az alapító tagság közel 50%-át. Kisebb mértékben voltak reprezentálva a közép- és magasabb rangú magánalkalmazottak, az egyházi személyek, a közérbirtokosok és a magánzók.

3. táblázat

*A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület tagjainak
foglalkozási összetétele 1883-ban*

Foglalkozás	Alapító tagok	Rendes tagok	Pártoló tagok
Földbirtokosok, bérlők	6	12	19
Egyházi személyek	6	10	6
Értelmiségiek	33	83	26
Állami alkalmazottak	26	81	62
Magánalkalmazottak	10	121	25
Ipar, kereskedelem, hitelélet	28	78	17
Kisiparosok	1	36	7
Magánzók	6	5	1
Nyugdíjasok	1	2	0
Községek, testületek	17	2	1
Nők	4	71	43
Tanulók	–	30	18
Összesen	138	531	225

Forrás: Pontelly 1883: 45–71.

Vegyesebb képet mutat a rendes tagok foglalkozási szerkezete (3. táblázat). 531 főből 121-en (22%) valamilyen formában a magánszférában keresték kenyerüket, vagyis magánalkalmazottak voltak, és megfelelték a közhivatalnoki bértábla VIII–XI. fizetési osztályába tartozó köztisztviselők szintjének. Ez meglepő adat, mivel nincs tudomásom olyan egyesulettípusról, amely kifejezetten a magánalkalmazottak körében ilyen nagy arányban lett volna közkedvelt. A jelenséget azzal a folyamattal lehet magyarázni, amely a 19. század végi nemzeti ébredés felerősödésével párhuzamosan végbement, és a hatalom intézményeivel érintkező rétegeken, az állami alkalmazottakon kívül áthatotta a helyi társadalom szélesebb rétegeit is. E főként városi csoportok politikai gondolkodásmódja bizonyára megfelelt a magyar nyelvet népszerűsítő és a közművelődési egyesületek társadalmi célkitűzéseinek.

A magánalkalmazottak közül nagyobb számban képviseltették magukat a magánszféra közép- és alsó szintű dolgozói, akik kereskedősegédként (22), magántisztviselőként (21), vasúti tisztviselőként (13), könyvelőként (12), illetve gépvezetőként (7) dolgoztak. Döntő többségüknek nem magyar hangzású neve volt (például Fisch Ferenc, Hauser Rudolf, Herzberger Adolf, Mayer Fridolin,

Jaklenovics Simon, Nenadovics Sándor, Valentiny Károly stb.), amiből arra következtethetünk, hogy valóban a délvidéki nemzetiségek képviselői voltak, és jelenlétük a magyar közművelődési egyesületben akár ugródeszka is lehetett a közösségi presztízst jelentő vármegyei vagy városi hivatalnoki állások megszerzésére. Fontos lehetett számukra a köztisztviselőkkel való társadalmi érintkezés, ugyanis a korban a magánhivatalnokként foglalkoztatottak számára vonzóak voltak a városi vagy a megyei államapparátus állásai, az anyagi okok mellett legfőképp a társadalmi presztízis szempontjából. A magánalkalmazottak csoportját számarányban követi az értelmiségiek és az állami alkalmazottak csoportja. Ők foglalkozásukból adódóan érdekeltek voltak a magyar nyelv használatában. Ez a réteg legfőképpen az értelmiségi vagy a hivatali pálya ranglétráján elhelyezkedő köznemesekből, az asszimilációt elsősorban érvényesülési szempontból akceptáló kisebbségekből, többségükben zsidókból és svábokból tevődött össze.

Szintén nagy számban képviseltették magukat a magánszféra felső rétegei, az iparban, kereskedelemben és hiteléletben vezető funkciót betöltő tagok (78). Utóbbiak ugyancsak foglalkozásuk természetéből adódóan érdekeltek voltak az állami alkalmazottak felső rétegeivel – azaz a lokális hatalom képviselőivel és a központi hatalom ágenseivel – való társadalmi érintkezésben.

1883-ban a TMNTE pártoló tagjai 225 személyt számlálnak. Számuk idővel csökkent, s végül az 1899-es módosított alapszabályban nem találkozunk e tagsági kategóriával. Mindenesetre itt is feltűnik a nagy arányban szereplő állami alkalmazottak kategóriája (62), közülük pedig 13 fővel a nagyobb tömböt tömörítő pénzügyi tisztviselők, 12-12 fővel a jegyzők és a magukat „városi tisztviselő” foglalkozási kategóriával jelölők csoportja szerepel. Az állami alkalmazottakat követik az értelmiségi pályán lévő tagok (26) és a magánalkalmazottak.

Külön kategóriába soroltam a nőket. A foglalkozási rubrikában náluk csupán az „úrhölgy” bejegyzést olvashatjuk. Nevükből megállapítható, hogy néhány kivétellel hajadon nőkről van szó. Több esetben azonos nevű férfiak és nők szerepelnek a listán, illetve többször előfordulnak megegyező nevű nők is, amiből rokonsági szálakat feltételezek. A nők nagy számú jelenléte az egyesületben az egyesületi feladatokban⁶⁶ felvázolt női szerepnek köszönhető, miszerint fontos küldetést szántak az óvónőknek és a tanítónőknek a kisebbségi családokból származó gyermekek magyar szellemében való nevelésében. Jelenlétük nagyobb csoportot képez a rendes (71) és a pártoló (43) tagságban, de nem hiányoznak az alapító tagok (4) közül sem. Lakhelyük rubrikájában szinte kivétel nélkül Temesvár szerepel, s egyúttal azt is feltételezhetjük, hogy nagyobb részük a pedagógusi szakma valamelyikét gyakorolta.

A városba beáramló, mindenekelőtt nemzetiségi, kelet- és dél-bánati lakosok nyelvi asszimilációjának egyik leghatékonyabb csatornáját jelentő ipari létesítmények munkásai szinte teljes mértékben hiányoztak az egyesület tagságából. Noha a 19. század második felében a munkások mindinkább saját egyesületeikbe

⁶⁶ Pontelly 1883: 6–10.

tömörültek, a TMNTE nem ismerte fel a munkásság által kifejtett beolvasztó hatás jelentőségét, s működése során nem nyitott e széles réteg irányába, nem tett kísérletet a munkásságnak a tagságba való beszervezésére, és nem dolgozta ki e réteg meghatározott asszimilációs stratégiáját.

A dualizmus korában az ország területén nem egyforma mértékben folyt a különböző etnikumok beolvasztása a magyar nációba.⁶⁷ A jelen vizsgálat kimutatta, hogy Temesváron a 19. század nyolcvanas éveitől a nyelvi-kulturális magyarosítás változó intenzitással ment végbe az első világháború kezdetéig. Dél-Magyarországon, az ország egyik legheterogénebb térségében a helyi hatóságok nem csupán a régió kisebb népességgel rendelkező kisebbségeinek asszimilációját célozták meg, hanem egyenesen a nemzetiségi megoszlás mérlegének átbillenését a magyarság javára.

A magyarosítási célok elérése érdekében a vármegye előjárósága felhasználta a civil szervezeteket, valamint saját maga is létrehozott olyan egyesületeket, amelyek keresztül meg tudta valósítani szándékait, megsértve ezzel az egyesületek működésének egyik alapfeltételét, tudniillik a civil szféra intézményeinek autonómiáját az államintézménnyel szemben. Az állam felügyelhette az egyesületek tevékenységét, azonban nem lehetett hatósági joga e szervezetek strukturális felépítése és tevékenysége felett.⁶⁸ Nem kevésszer akadt olyan példa, hogy a hatóság anyagilag kontrollált egy-egy egyesületet a különböző állami, központi vagy önkormányzati segélyek révén. Bármennyire független volt az egyesület az államtól, tagsága, valamint a különböző állami, helyhatósági intézmények testületeinek tagsága között nagy volt az összefonódás. Például 1883-ban az egyleti tagság közel 20%-át, 169 tagot az állami alkalmazottak adták, köztük megtalálhatjuk a helyi hatalmi elit, a kulcspozíciók csaknem összes képviselőit: a főispánt, az alispánt, a polgármestert, a megyei és a városi főügyészt, a megyei és a városi főjegyzőt, a megyei és a városi főszámvevőt, a főmérnököt, főkapitányt, a megyei és a városi árvaszéki ülnököt, a megyei főerdészt, több szolgabíró stb.⁶⁹ Ők közigazgatási pozíciójuk révén befolyásolni tudták az egyesület céljainak meghatározását és működésének irányait. A burkoltan vagy nyíltan magyarosító egyesületekbe belépő közhivatalnokokon kívül egyéni érdekektől vezérelve számos magánalkalmazott is aktív szerepet vállalt.

A folyamat fontos részét képezte a magyar nyelv elsajátítása, illetve a magyar kultúra erőltetett és csaknem mechanikus befogadása, ezt azonban a temesvári nemzetiségek más-más mértékű ellenállással fogadták. A polgárosultabb, illetve magasabb szintű alfabetizációval rendelkező zsidók, valamint a magyar lakossággal nagy részben azonos vallású németek nyitottabbak voltak a magyar állameszme befogadására, amennyiben egyéni életstratégiájuk ezt kívánta, míg a görögkeleti románok és szerbek az anyaország által befolyásolt vallási veze-

⁶⁷ Például Szita László és Bősze Sándor megállapította, hogy a Baranyában és Somogyban lényegében nem folyt olyan erőteljes magyarosítás, mint az erdélyi megyékben (Bősze 1997: 139).

⁶⁸ Tóth 2005: 44.

⁶⁹ Pontelly 1883: 44–71.

tők hatására kevésbé voltak hajlandók kompromisszumokat kötni helyi szinten a vármegyei hatalmi körökkel.

A kulturális asszimiláció megszokott eszközein kívül, a magyar nyelvű tanfolyamok szervezésével, a kiseddóvók alapítása mellett a TMNTE a színháztudomány befolyásolásával is megpróbálkozott, azonban csekély sikerrel. Érdekes jelenség továbbá a nők szerepének erősödése a magyarosítás terén.

* * *

A nagyfokú urbanizációnak, illetve a természetes és irányított asszimilációnak köszönhetően Temesvár magyar lakossága az 1880-as évektől 1910-re mintegy 22%-ról 39%-ra nőtt. Lehetetlen megállapítani, hogy tevékenységének köszönhetően a TMNTE valójában hány személynek segített magyarrá válni, milyen magyar kulturális légkört sikerült teremtenie – a magyar nyelvű színházi élet megteremtésének kudarcán túl –, illetve mennyire fokozta a feszültséget a nemzetiségekkel való viszonyban, például a cégtáblák magyarosítása vagy az árvaház gyerekeinek névmagyarosítása által. Az azonban ismeretes, hogy sem a városba irányuló tömeges bevándorlás, sem a magyarosítás érdekében tett intézkedések hatására nem sikerült elérni, hogy az első világháborúig a magyarság többségbe kerüljön Temesváron. Az uralkodó nemzet(iség) többségét végül majd csak a Román Királyságnak sikerült az 1930-as évek közepére elérnie, részben a magyar lakosság elvándorlásának következményeként, illetve a román lakosság betelepítésének hatékonyabb módszerével.⁷⁰

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Timiș (ANR DJT)
Fond Primăria Municipiului Timișoara, 1899.

Beksics Gusztáv 1883: *Magyarosodás és magyarosítás különös tekintettel a városokra*. Budapest.

Bellai József 1904: *Temesvár szab. Kir. Város Közművelődési intézményei. Különös tekintettel a könyvtárakra és a tudományos gyűjteményekre. A múzeumok és könyvtárak országos szövetségének 1904. évi temesvári közgyűlése alkalmából*. Temesvár.

Bellai József 1914: Temesvár közoktatásügye. In: Borovszky Samu (szerk). *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0023/9.html> – utolsó letöltés: 2017. június 26.

Berkeszi István 1900: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története*. Temesvár.

⁷⁰ 1910–1930 között a román lakosság 9,5%-ról 26,4%-ra nőtt, a német lakosság 43,6%-ról 30,4%-ra fogyatkozott, a magyar lakosság pedig 40,5%-ról 30%-ra csökkent (Munteanu–Munteanu 2002: 150–152).

- Lendvai Miklós 1909: *Nemzeti kultúrunka. A Temesvári Magyar Nyelvet Terjesztő Egyesület negyedszázados működése*. Temesvár.
- Népszámlálás 1891: *A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Népleírás*. Budapest, 1893. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1891_01/?pg=0&layout=s – utolsó letöltés: 2017. június 26.
- Népszámlálás 1900: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. rész. A népesség általános leírása községeinkint*. Budapest, 1902. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_01/?pg=0&layout=s – utolsó letöltés: 2017. június 26.
- Népszámlálás 1910: *A Magyar Korona országaiban az 1910. évben végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. Budapest, 1913. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=51&layout=s&query=temes%C3%A1r – utolsó letöltés: 2017. június 26.
- Niamessny Mihály 1937: *Szeged és a Délvidék*. Szeged.
- Pontelly István 1883: *A Temesvári Magyar nyelv-terjesztő Egyesület feladatai*. Temesvár.
- Striegl F. József 1910: Szeged, a magyarosítás középpontja. *Délmagyarország* 1910. május 25. 11.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Borsi-Kálmán Béla 2006: *Őt Nemzedék, és ami előtte következik. A Temesvári Levente-pör, 1919–1920*. Budapest.
- Bősze Sándor 1997: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” *Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*. Kaposvár.
- Csomós György 2009: A regionális központok szerepének változása Magyarország városszövetében a szabad királyi városoktól a NUTS régióközpontokig. *Tér és Társadalom* (23.) 2. 97–111.
- Hanák Péter 1974: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle* (17.) 3. 513–536.
- Katus László 1997: A magyarországi németek asszimilációjának folyamata. In: Füzes Miklós (szerk.): *A magyarországi németiség története Szent István korától napjainkig*. Pécs. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_magyarorszag_i_nemetseg_tortenete/pages/008_katus_laszlo.htm – utolsó letöltés: 2017. június 26.
- Kókai Sándor 2000: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyháza.
- Maitz Péter 2008: „A szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* (30.) 7–33.
- Munteanu, Ioan – Munteanu, Rodica 2002: *Timișoara. Monografie*. Timișoara.
- Nagy Péter Tibor 2002: Egyenlőtlen alfabetizáció és nemzetiségek a századforduló Magyarországon. *Iskolakultúra* (12.) 5. 53–65.
- Papházi Tibor 1997: *Egyesületek, társadalom, egészségügy. Fejezetek az egyesületek szociológiájának köréből*. (Nonprofit Kutatások 6.) Budapest.
- Péter H. Mária 2013: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. 2. kötet. Kolozsvár.
- Sándor József [1895]: *Visszapillantás az EMKE alakulása és fejlődése történetére*. Kolozsvár.

- Szarka László 1999: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony.
- Tóth Árpád 2005: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest.
- Ujvári Péter (szerk.) 1929: *Magyar Zsidó Lexikon*. <http://mek.niif.hu/04000/04093/pdf/k.pdf> – utolsó letöltés: 2017. június 26.
- V. Windisch Éva 1964: A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete, 1867–1900. 1. rész. *Századok* (98.) 4. 635–660.